

МІКРАТАПАНІМІЯ ВЁСКИ СМАЛЕГАЎ НАРАЎЛЯНСКАГА РАЁНА: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛІЗ

Мікратапаніміка вывучае мікратапонімы – уласныя назвы дробных геаграфічных аб'ектаў: дарог, сенажацей, палёў, лугоў, лясоў, пашаў, ручаёў і г. д. (ад грэч. *micro* 'малы', *topos* 'мясцовасць' і *онума* 'імя'). Гэтыя аб'екты можна аб'яднаць і адным тэрмінам – урочышчы.

У колькасных адносінах мікратапанімія ў сотні разоў перавышае іншыя віды онімаў, бо каля кожнага населенага пункта, буйнога ці нават малога, іх маецца мноства. Людзі, занятыя працай у сельскай гаспадарцы, самі прыдумалі назвы гэтым аб'ектам, якія адлюстроўваюць спецыфічную, істотную, галоўную рысу аб'екта ў параўнанні з іншымі. Без такіх арыенціраў немагчыма абысціся, менавіта назвы трапна характарызуюць прызначэнне мікратапанімаў і арыентуюць чалавека на мясцовасці. Аднак адзначаны пласт онімнай лексікі вывучаны лінгвістамі яшчэ недастаткова. Гэта можна патлумачыць пэўнымі цяжкасцямі ў зборы фактаграфічнага матэрыялу. Такія назвы вядомы вузкаму колу карыстальнікаў, амаль не пазначаны на картах, і таму зафіксаваць іх належным чынам можна толькі палявым метадам, непасрэдна на месцах. Але з-за адсутнасці фінансавых сродкаў з вялікай цяжкасцю ладзяцца дыялекталагічныя экспедыцыі, а інфарматараў жа з кожным годам становіцца ўсё менш і менш.

Праведзены агляд навуковых прац па мікратапаніміі дазваляе канстатаваць, што вывучаліся альбо толькі некаторыя рэгіёны: Слаўгарадчына (І.Я. Яшкін), Случчына (Я.М. Адамовіч), Стаўцоўбшчына (А.М. Прышчэпчык), наваколле Гомеля (А.Ф. Рогалеў), Мазырскае Палессе (Г.А. Іванова), Магілёўшчына (В.І. Рагаўцоў і С.Я. Кечык), альбо асобныя населеныя пункты: вёска Кудрычы Мсціслаўскага раёна (Г.Ф. Юрчанка), вёска Любонічы Кіраўскага раёна (І.М. Гайдукевіч), вёскі Красноўскага с/с Светлагорскага раёна (В.І. Рагаўцоў) і інш. Між тым, прапрыяльная лексіка – таксама цікавы пласт, што захоўвае ўказанне на заняткі людзей у мінулым, іх гаспадарку, геаграфічнае асяроддзе, у якім жылі людзі, раслінны і жывёльны свет. Мікратапанімія з'яўляецца вельмі карысным матэрыялам для вывучэння краянаўства, дыялекталогіі, геаграфіі, гісторыі. Назвы выхоўваюць і прывіваюць любоў да роднага краю, "гэта россыпы народнай мудрасці, творчасць народнага генія, вынік тонкіх назіранняў чалавека над навакольнаю прыродаю" [1, с. 8].

Смалегаў вядомы з XIX ст. у складзе маёнтка Галоўчыцы, прыватнай уласнасці памешчыкаў Горватаў. Па звестках на 1897 г., вёска ўпаміналася ўжо як адзін з буйнейшых пунктаў Нараўляншчыны [2, с. 61]. Размешчана вёска сярод лесу ў маляўнічым куточку на левым беразе ракі Мытва, правага прытока ракі Прыпяць. На сённяшні дзень, на вялікі жаль, яна знаходзіцца ў зоне адселеных вёсак раёна ў выніку наступстваў аварыі на ЧАЭС. Жыхары вёскі раз'ехаліся ў розныя мясціны Беларусі, і толькі адна жанчына, Калінская Кацярына, не захацела адарвацца ад родных каранёў. З ад'ездам насельнікаў вёска асірацела і мае жахлівы выгляд: ад цэнтральнай, калісьці шырокай і асфальтаванай вуліцы, засталася вузенькая сцежка, вакол якой разросся здзічэлы хмыз, стаяць састарэлыя дрэвы, разбураныя хаты. Знікаюць паціху ў памяці былых яе жыхароў і ўласныя назвы родных мясцін, таму мы ставім мэту – занатаваць іх для нашчадкаў і прааналізаваць на структурна-семантычным узроўні.

Усе вуліцы вёскі мелі неафіцыйныя назвы, якімі людзі карысталіся паўсядзённа. З боку Нароўлі пачатак вуліцы называўся *Бандаркай*. На ёй жыў жыхар вёскі па імені Вайстрат, ён займаўся бандарскай справай. Яе працяг у цэнтры вёскі атрымаў найменне *Сяло*, што затым заканчвалася *Паваротам* (вуліца заварочвала ў бок Мытвы, дзе быў пераход праз кладкі ў вв. Галоўчыцы і Галоўчыцкая Буда). Вуліца *Козіны Рог* пачыналася за могілкамі і па сваёй канфігурацыі нагадвала *рог*. Перад могілкамі размяшчаліся асноўныя службы: школа, клуб, пошта, магазіны, кантора саўгаса “Нараўлянскі”. Далей выдзяляўся *Хутар* – частка вёскі, што знаходзілася на невялікай адлегласці ад *Сяла*. Вёска разрасталася, і новыя вуліцы атрымалі найменні *Пеўнева вуліца* (ад мянушкі жыхара, які там пабудаваў хату і пасяліўся разам з сям’ёю) і *Новая вуліца* (самая апошняя, на ёй будавалі тыпавыя дамы для маладых сямей і спецыялістаў).

У структурных адносінах мікратапонімы вёскі Смалегаў уяўляюць сабою простыя і састаўныя найменні, матываваныя асновамі апелятываў і онімаў. Сярод іх па семантыцы вылучаецца некалькі груп:

1. Асабліва пашыраны мікратапонімы, утваральныя асновы якіх суадносяцца з назвамі ландшафту і тапаграфіі, што ўключаюць указанне на рэльеф мясцовасці, яе глебу, расліннасць, фаўну, размяшчэнне пунктаў і частак у прасторы: *Болотцэ* – назва далінкі сярод поля, у якой часта стаяла вада; *Ваўкаўня* – назва лесу, у якім раней вадзілася шмат ваўкоў; *Гало* (*Смалегаўскае гало*) – вялікая забалочаная прастора сярод лесу, пакрытая купінамі і густой травяністай расліннасцю; *Глінішча* – узвышанае месца сярод поля, дзе для сваіх патрэб вяскоўцы капалі гліну; *Замутоў* – назва лесу за рэчкай Мытва; *Зімяк* – назва пакосу (раней там праходзілі, ездзілі толькі зімою, калі балота замярзала); *Канавы* – так сталі называць рэчку Мытва пасля правядзення меліярацыйных работ; *Карэнне* – назва пакосу сярод раскарчаванага лесу; *Колок* – назва лесу (ад *колак* ‘гай, лясны востраў’), *Крушнікі* – назва поля (ад *крушына*); *Крычаўка* – забалочанае месца, парослае тонкім бярознікам. У тапаніміі Беларусі існуе некалькі назваў населеных пунктаў з асновай *крыч-*: Крычава, Крычаў (Віц.), Крычаў (Маг.), Крычын (Мінск.). Найменне, відаць, суадносіцца з апелятывам *крыца* ‘камяк жалезнай балотнай руды’. Наша меркаванне можна пацвердзіць тым фактам, што непадалёку знаходзілася вёска Смалегаўская Рудня (яе спасціг лёс Смалегава). У *руднях* фармант *-ня* сведчыць аб дробных прадпрыемствах, што ў мінулым здабывалі балотную жалезную руду або плавілі, выраблялі з яе жалеза [3, с. 329]. Глумачэнне назвы ‘месца, дзе шумна ад крыку птушак *крычак*’ [4, с. 103] выяўляе, на наш погляд, аматарскі падыход, народную фантазію. *Лагоўкі* – назва месца ў лесе, у якім было шмат воўчага лагава (мясц. *лагво* ‘бярлога’); *Маленое* – участак лесу сярод гала, дзе расло шмат малін; *Насоп* – назва поля каля ракі Мытва (ад *насоп* ‘месца каля ўзвышанага берага ракі’); *Остроўкі* – назва гряда з дробным лесам; *Перавал* – назва пратокі, што знаходзілася на правым беразе ракі Мытва і прайсці праз якую можна было толькі па кладках (пераваліла праз пэўную перашкоду); *Плёсо* – забалочанае месца каля левага берага ракі Мытва; *Пограбы* – назва лесу, дзе былі ямы (мясц. *пограбы*). У іх насельніцтва хавалася ад белапалякаў [4, с. 142]; *Порослі* – назва лесу (ад *парасля* ‘радкваты сасновы лес, у якім расце мох, верасок’); *Радунь* (*Радаўніца*, *Радаўня*) – назва ляснага ручая, які пераходзілі праз кладкі (паходзіць ад апелятыва *рада* ‘нізкае балоцістае месца, пакрытае лясной расліннасцю’ [4, с. 167]; *Рэпішчэ* – назва лесу і поля (*рэпішча* ў гаворках абазначае ‘новае поле, дзе раней сеялі рэпу’ [4, с. 172]).

Як бачна, найменні такога тыпу ўтвораны лексіка-семантычным (у

тапаніміцы яго называюць анімізацыяй), марфемным і радзей марфолога-сінтаксічным спосабамі.

У адзначанай групе асабліва прадуктыўнымі аказаліся назвы-арыенціры, што ўказваюць на месцазнаходжанне аб'ектаў або на накірунак да іх. Сродкам сувязі паміж кампанентамі з'яўляецца кіраванне з наяўнасцю прыназоўнікаў, якія злучаюць кампаненты словазлучэння ў адзінае цэлае, не парушаючы яго структуру. Такія адначленныя мікратапонімы выяўляюць дзве мадэлі. Схема першай выглядае наступным чынам: PrS, дзе pr – адзін з прыназоўнікаў мовы, s – кампанент-назоўнік: назвы палёў: *За канаваю, За садам, За хутарам, Ля маяка, На рагожы* (мясц. *рагожа* 'зараснік рагозу'), *На раду, Пуд барком, Пуд бярозамі, Пуд равекаю* (ад *равяк* 'вялікі равок'), *У верцібі* (*верцеб, верцеп* 'старарэчышча з вірам'); назвы пакосаў: *За канаваю, На лядо* (*ляда* 'поле на месцы высечанага лесу'), *У беразі*; назвы лесу: *За крыніцаю, Пуд кругом* (*круг* 'паляна сярод лесу ў выглядзе круга'); назвы ўзвышаных месцаў: *На ляску* (у час Вялікай Айчыннай вайны жыхары там хаваліся ад немцаў); *На чаўнах* – назва раўчака, дзе стаялі чоўны. На іх жыхары ездзілі па забалочанай Мытве за капытнікам, травой.

Выгляд другой адначленнай мадэлі: PrO, дзе pr – прыназоўнік мовы, O – онім. У якасці онімаў выкарыстаны самі мікратапонімы, што знаходзяцца паблізу дадзенага геаграфічнага аб'екта (лесу, поля), айконімы, прозвішчы, мянушкі людзей, якія мелі пэўнае дачыненне да аб'ектаў: назвы палёў: *На Глінішчах, На Шведовом, У Залессях, У Колку, У Сінічку*; назвы лесу: *На Смаленцы, Пуд Будую* (побач з вёскай Галоўчыцкая Буда), *Пуд Смолеговом, Пуд Сядзёнавым, У Корэнёўцы, Пуд Маляным* – назва пакосу.

У мікратапаніміі вёскі ў назвах-арыенцірах двухчленныя сінтаксічныя канструкцыі сустракаюцца спарадычна: *За Болотною канавай, До вузкой колейкі* (назвы лесу).

2. У другой групе мікратапанімаў асновы сведчаць пра матэрыяльную культуру жыхароў: назвы збудаванняў: *Васецішчэ* – назва поля (параўн. асецішча, ад *асець* 'пабудова для прасушкі снапоў'); *Печкі* – месца ў лесе, дзе выплаўлялі ў печах смалу. Дарэчы, сама назва *Смалегаў* гаворыць аб здабычы смалы (утворана складана-суфіксальным спосабам); *Пільня* – назва ўчастка лесу, дзе раней быў лесапільны завод; *Снобуды* – назва лесу (*буда* 'збудаванне ў лесе, дзе жылі тыя, хто займаўся вырабам дзёгцю, паташу, смалы, салетры, клёпкі'); *Такарня* – назва лесу, у якім раней размяшчалася майстэрня; *Перавалока* – назва поля (*перавалока* 'месца, дзе што-небудзь цягнулі волакам'; магчыма, і нізіна, вада ў якой аб'ядноўвала два водныя аб'екты); *Смаленка* – назва поля сярод лесу, якое, мяркуючы, утварылася падсечна-агнявым спосабам. Жыхары ж тлумачаць найменне наступным чынам: у часы сталінізму там хаваліся людзі, каб смаліць забітых свіней, што ўладамі катэгарычна было забаронена, бо сяляне павінны былі свіныя шкуры здаваць у якасці падатку. *Сножаткі* – назва правага рукава ракі Мытва, прыстасаванага жыхарамі для пераходу (побач з сенажаццю).

3. Трэцюю групу складаюць мікратапонімы, матываваныя онімамі – айконімамі, антрапонімамі, этнонімамі: *Вайстратаўська* (ад уласнага імя Вайстрат), *Нараўлянскі* (г. Нароўля), *Раманаўскае* (ад уласнага імя Раман) – назвы пакосаў; *Маклякоў* (ад прозвішча Макляк), *Турэцке* (у лесе стаялі туркі) – назвы лесу.

Онімы трэцяй групы ўтвораны марфолога-сінтаксічным спосабам (субстантывацыяй).

4. Чацвёртая група ўяўляе сабою састаўныя мікратапонімы, утвораныя сінтаксічным спосабам. Па структуры яны з'яўляюцца двухчленнымі найменнямі з двума кампанентамі – суб'ектам і атрыбутам. Сярод іх заўважаюцца тры мадэлі: а) А2пр. S1, дзе ў якасці азначальнага кампанента А2пр. выступае прыналежны прыметнік, а азначаемага S1 – апелятыў-назоўнік м. або ж. роду, радзей онім: назвы пакосаў: *Вайстратава дзесяціна, Прахорава Дуброўка, Цярэшкаў алёс*; назвы лесу: *Андрэйкаў рог, Жэнскі лес* (багаты на ягадныя мясціны, а ягады збіралі ў асноўным жанчыны), *Кундзелёў астрок* (грыбное месца ў лесе); *Мурзіна (Мурзянкова) рэчка* – глыбокае месца ў рэчцы Мытва, дзе ўтапіўся чалавек з прозвішчам Мурзянок). Прыналежныя прыметнікі ў складзе састаўных найменняў, утвораныя ад антрапонімаў, указваюць на прыналежнасць мікрааб'екта пэўнай асобе, якая распрацоўвала яго (поле, сенажаць), і звязаны, такім чынам, з працоўнай дзейнасцю людзей. Радзей яны матываваны здарэннямі, што адбыліся з носьбітам антрапоніма. У такім выпадку прыналежныя па граматычнай форме прыметнікі губляюць значэнне прыналежнасці; б) А2як. S1, дзе азначальным кампанентам выступае якасны прыметнік: *Глыбока рэчка* – глыбокае месца ў рацэ Мытва, *Высока Парасля* – назва лесу (азначэнне адлюстроўвае размяшчэнне часткі лесу адносна іншых частак), *Солодкі лесок* – назва лесу, у якім раслі здзічэлыя яблыні); в) А2адн. S1. У гэтай мадэлі другі кампанент утвораны ад адносных прыметнікаў: *Балотная канава* – назва канавы на балоце, *Рудніцка рэчка* – частка ракі Мытва каля вёскі Смалегаўская Рудня.

Сярод субстантыўных кампанентаў мадэлей зафіксаваны, як бачна, у асноўным геаграфічная наменклатура (*алёс* з рознымі значэннямі: 'мокрае, дрыгвяністае месца', 'забалочаны альховы лес', 'тарфяное балота', але ў даследаванай мясцовасці гэта быў нізкі, мокры луг на правым беразе Мытвы; *гара, канава, ляда, рог* 'выступ, клін', *рэчка*), радзей назвы адзінак вымярэння (*дзесяціна* 'мера зямельнай плошчы, роўная 1,09 га, якою карысталіся да ўвядзення метрычнай сістэмы [5, т. 2, с. 170]). S1 – наменклатурныя тэрміны ў састаўных найменнях могуць быць поліфункцыянальнымі, г.зн. уваходзіць у склад некалькіх назваў (як у нашым выпадку апелятыў *рэчка*), таму аблігаторнымі пры апорным слове з'яўляюцца прыметнікі-дэтэрмінанты.

Адзінкавыя назвы ўказваюць на канфігурацыю геаграфічных аб'ектаў: *Штаны* – назва паніжанай, зарослай мясцовасці каля дарогі паміж вв. Смалегаў і Смалегаўская Рудня. Дарога адтуль у апошнюю вёску мела рэльеф у выглядзе адгалінавання, і зайсці ў яе можна было з двух розных бакоў.

Такім чынам, мікратапанімія вёскі Смалегаў сведчыць, што адным з асноўных заняткаў яе жыхароў здаўна з'яўляліся земляробства, збор ягад і грыбоў, гонка смалы, дзёгцю. Аб часе ўзнікнення онімаў можна меркаваць па структуры: лічыцца, што простыя, аднакампанентныя найменні ўтвораны на больш раннім этапе развіцця матэрыяльнай культуры, двухкампанентныя – у перыяд росквіту прыватнаўласніцкіх адносін.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, Я. М. Мікратапанімічныя назвы / Я. М. Адамовіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1971. – 112 с.
2. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Нараўлянскага раёна / укл. П.П. Рабянок, К.Ф. Ярмоленка; маст. Э.Э. Жакевіч. – Мінск: БЕЛТА, 1998. – 448 с.

3. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В.П. Лемцюгова. – Мінск: Літэратура і Исскуство, 2008. – 416 с.
4. Иванова, А.А. Микротопонимия Мозырского Полесья / А.А. Иванова. – 2-е изд. – Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2003. – 220 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 2 Г – К / [рэд. тома А.Я. Баханькоў]. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
6. Яшкін, І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін; рэд. д. філ. н. М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.